

Ю. В. Громик – кандидат філологічних наук,
доцент кафедри історії та культури української мови
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Прислівники зі значеннями ‘на плечі (взяти дитину)’, ‘на плечах (нести дитину)’ в західнополіських та суміжних говірках

*Роботу виконано на кафедрі історії та культури
української мови ВНУ ім. Лесі Українки*

Проаналізовано прислівники лексико-семантичної групи ‘на плечі (взяти дитину)’, ‘на плечах (нести дитину)’, зафіксовані в західнополіських і суміжних волинських та середньополіських говірках. Відзначено значну варіативність діалектних структур, неоднорідних за морфологічним складом, походженням, ареалом.

Ключові слова: лексема, лексичне значення, прислівник, адвербіалізація, говірка, ареал.

Громик Ю. В. Наречия со значениями ‘на плечи (взять ребенка)’, ‘на плечах (нести ребенка)’ в западнopolесских и смежных говорах. Проанализированы наречия лексико-семантической группы ‘на плечи (взять ребенка)’, ‘на плечах (нести ребенка)’, зафиксированные в западнopolесских и смежных волинских и среднopolесских говорах. Отмечена значительная вариантность диалектных структур, неоднородных за морфологическим составом, происхождением, ареалом.

Ключевые слова: лексема, лексическое значение, наречие, адвербиализация, говор, ареал.

Hromyk Yu. V. Adverbs with meaning ‘shoulder (a child)’, ‘carry a child on the shoulders’ in the Western Polissya and neighboring dialects. In the article it is analyzed adverbs of lexico-semantic group ‘shoulder (a child)’, ‘carry a child on the shoulders’ that are fixed in the Western Polissya and neighboring Volynian and Middle Polissya dialects. Considerable variety of dialectal forms which are heterogeneous because of their morphological structure, origin and area is noted.

Key words: lexeme, lexical meaning, adverb, adverbialisation, dialect, area.

Постановка наукової проблеми та її значення. Вивчення адвербіальної лексики кожного українського діалекту потрібне для найповнішого з’ясування історії формування та тенденцій розвитку української прислівникової системи. Здобутки українського мовознавства в галузі вивчення прислівників української діалектної мови, попри наявність спеціальних досліджень на матеріалі закарпатських [3] і західнополіських [6] говірок та невеликих розвідок про прислівники окремих говіркових груп, можна визначити як скромні, що пояснюється передусім складністю предмета дослідження: прислівники українських діалектів – це структурно строкаті утворення переважно пізнішого часу; кожен говір, а часто навіть невеликі говіркові групи виявилися порівняно закритими комплексами, в межах яких потенційні можливості вихідних спільнослов’янських чи загальноукраїнських дериваційних моделей розвинулися максимально; зрештою, процес активного поповнення класу прислівників триває досі й полягає головню в ускладненні структури давніших утворень та в появі численних новотворів за старими дериваційними зразками. Окрім того, прислівники в українських діалектах становлять морфологічно недооформлену категорію: існує велика кількість так званих адвербіальних сполучень, які стоять на шляху до прислівника, зберігаючи семантичні і формальні ознаки вихідних слів. У подібних конструкціях процес стирання первинних особливостей ще не зовсім завершений, однак, опинившись між двома лексико-граматичними класами, ці сполуки вже набули виразного адвербіального значення, а отже, із функціонального погляду вони є прислівниками.

Численну групу адвербіальної лексики західнополіського говору складають утворення, що реалізують значення ‘на плечі (взяти дитину, підтримуючи її за ноги)’, ‘на плечах (нести дитину, підтримуючи її за ноги)’. Діалектний матеріал, зібраний із території західнополіського та суміжних говорів (дослідженням охоплено 178 населених пунктів Волинської, Рівненської областей, а також Брестської області Республіки Білорусь та

повіту Гайнівка Підляського воєводства Республіки Польща), дозволяє виділити окремі структурні типи прислівників цієї лексико-семантичної групи та простежити просторову поведінку лексем кожного типу.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. У більшості говірок північної та північно-східної частин західнополіського говору, а також у багатьох суміжних говірках центральної зони значення 'на плечі (взяти дитину)' та 'на плечах (нести дитину)' реалізують прислівники, що постали шляхом адвербіалізації прийменникових форм знахідного та місцевого відмінків множини субстантивів з основою *кос'*-, співвідносних із дитячою назвою коня – *кос'а*, ареал якої охоплює практично все північноукраїнське наріччя, за винятком південно-західної частини західнополіського говору [12, с. 162].

Серед лексем цього структурного типу зі значенням 'на плечі (взяти дитину)' кількісно переважають прислівники, організовані за зразком прийменникової форми знахідного відмінка множини іменника *кос'ка*: *накос'ки* (Пулемець Шц., Мизове Ст., Щедрогір Рт., Цир Лбш., Щитинь Лбш., Невір Лбш., Бихів Лбш., Деревок Лбш., В'язівно Лбш., Березичі Лбш., Залізниця Лбш., Кухче Зр., Черче К-К., Ворокомле К-К., Гута Боровенська К-К., Полиці К-К., Любитів Квл., Кам'януха Мн., Галузія Мн., Яполоть Кс.), *накос'кі* (Лісове Мн., Цміни Мн., Вовчецьк Мн.), *накос'кі^е* (Чевель Ст., Дубечно Ст., Мостище К-К.), *накас'кі^е* (Велимче Рт.), *накос'к'і* (Поворськ Квл., Навіз Рж.), *накос'ц'і* (Городок Мн.), *накос'ц'і* (Градиськ Мн.), пор.: *ходé до ма́ми накос'ки* (Пулемець Шц.); *вз'ев менé накос'кі^е* (Мостище К-К.). Лексему *кос'ки* 'плечі' тільки у виразах *за кос'ки*, *на кос'ках* в одній із західнополіських говірок фіксує Г. Л. Аркушин [1, с. 246]. Застиглими формами знахідного відмінка двоїни відповідного субстантива вважаємо виявлені в кількох говірках структури *накос'ка* (Собіщиці Вл., Лозки Вл.), *накос'ка* (Гірки Лбш., Вовчецьк Мн., Постійне Кс.), пор.: *оз'мі хлб́ца накос'ка* (Собіщиці Вл.); *ході^е накос'ка до та́та* (Гірки Лбш.). Про зв'язок цих прислівників саме з двоїною свідчить колишня двоїнна флексія *-а*, що в західнополіських говірках трапляється у формах називного-знахідного множини іменників відповідно до усталених в більшості говорів множинних флексій *-и*, *-і*: *пл'іча*, *двѐра*, *голосá*, *рокá* і под. Із прийменниковою формою знахідного однини співвідносимо зафіксований у двох говірках варіант *накос'ку* (Мизове Ст., Оконськ Мн.), пор.: *ході́ воз'му́ тебе́ накос'ку* (Оконськ Мн.).

Меншу частотність мають застигли прийменникові форми знахідного відмінка множини (з колишньою флексією *-і*) або двоїни (з колишньою флексією *-а*) іменника *кос'а*: *накос'і* (Ветли Лбш., Нобель Зр., Граддя Мн., Троянівка Мн., Доротище Квл., Запруддя К-К., Качин К-К., Піща Шц.), пор.: *воз'мі дит'учка́ накос'і* (Ветли Лбш.); *накос'а* (Тур Рт., Доротище Квл., Запруддя К-К., Качин К-К., Дольськ Лбш., Люб'язь Лбш., Копилля Мн., Малі Телковичі Вл., Воронки Вл.), *накос'а* (Невель Пн., Сенчиці Зр., Морочне Зр., Вичівка Зр., Острівськ Зр., Храпин Зр.), пор.: *бері^е його́ накос'а* (Запруддя К-К.). Співвідносна з прийменниковою формою знахідного однини структура *накос'у* засвідчена лише в одній говірці (Мельники Шц.), пор.: *бра́ла тебе́ накос'у*.

Зрідка у межах цього ж ареалу значення 'на плечі (взяти дитину)' виражають прислівники, що постали шляхом адвербіалізації відповідних відмінково-числових форм іменника *к'ін'*. Так, за зразком прийменникових форм знахідного відмінка однини організовано структури *након'а* (Поворськ Квл., Сварицевичі Дб., Красносілля Вл., Великий Мідськ Кс.), *након'е* (Яревище Ст., Залісся Шц., Світязь Шц., Полапи Лбм., Нудиже Лбм.), *након'а* (Залісся Шц., Грабове Шц.), пор.: *бра́ла сі́на собі́е након'а дий шла́ в л'ес* (Великий Мідськ Кс.). Із формою знахідного відмінка множини співвідноситься варіант *накони* (Яревище Ст., Нудиже Лбм., Мельники Шц.), пор.: *ході́ до ма́ми накони* (Яревище Ст.), а також засвідчений в одній говірці дериват *након'ек'і* (Черемошна Воля Лбм.), пор.: *вз'ала́ ма́лого након'ек'і*.

Прислівники *накос'ки*, *накос'і*, *након'а*, їх варіанти та похідні здатні виражати також значення 'на плечах (носити дитину)', пор.: *поноси́ його́ накос'ки* (Любитів Квл.);

їа ш тебе накос'ки носіла (Навіз Рж.). Основними ж засобами реалізації цієї семантики в говірках окресленого ареалу є структури з коренями *кос'*-, *кон'*-, що постали за зразком іменникових форм місцевого відмінка множини: *накос'ках* (Пулемець Шц., Мизове Ст., Щедрогір Рт., Цир Лбш., Кухче Зр., Черче К-К. та ін.), *накос'ках* (Чевель Ст., Мостище К-К., Лісове Мн. та ін.), *накас'кох* (Велимче Рт.), *накос'ах* (Ветли Лбш., Нобель Зр., Граддя Мн., Тур Рт. та ін.), *накос'ох* (Доротище Квл., Запруддя К-К., Качин К-К., Троянівка Мн. та ін.), *након'ах* (Яревище Ст., Нудиже Лбм. та ін.) і под., пор.: *нихоче сид'іти накос'ох* (Качин К-К.). Вираз *на кос'ках* у тому ж значенні в західнополіських говірках відомий із фіксації Г. Л. Аркушина [1, с. 246]. Лише в одній говірці засвідчено дериват, співвідносний з іменниковою формою місцевого однини: *након'у* (Великий Мідськ Кс.), пор.: *поносі малого након'у*.

В одній говірці (Пулемець Шц.) паралельно з лексемами *накос'ки*, *накос'ках* засвідчено прислівник *кос'ки*, що виражає значення 'на плечі (взяти дитину)' і 'на плечах (нести дитину)', пор.: *берé його кос'ки*; *носéтиму тебе кос'ки*. Структура *кос'ки* – застигла давня форма орудного відмінка множини подібно до загальноновживаних лексем *вєрхи*, *рáчки*, *пíшки*, *дїбки* чи відомих у західнополіських говірках прислівників на зразок *перéки* 'через голову (перекинутися)', *кáчки*, *кáчечки* 'навпочіпки', *бóчки*, *бóчечки* 'перекочуючись із боку на бік (рухатися лежачи)', *кокóдурки* 'через голову (перекинутися)', *кράдки*, *кράд'ки* 'крадькома', *тру́шки* 'риссю (про біг коня)', *пóжбурки* 'кидькома' та ін.

За межами окресленого західнополіського ареалу прислівники *накос'ки*, *накос'і*, *након'а*, їх варіанти та похідні доступні нам лексикографічні джерела не фіксують.

Очевидно, у зв'язку з прислівниками *накос'ки*, *накос'і*, *након'а* та под. в одній говірці (Бірки Лбш.) постав прислівник *накавал'єрійу* 'на плечі (взяти дитину)' (пор.: *посадї'єв малого накавал'єрійу і пон'іс*), що є застиглою прийменниковою формою знахідного відмінка однини загальноновживаного іменника *кавалерія* 'кінне військо; кіннота' [25, с. 66].

Великий суцільний ареал у південно-західній частині західнополіського говору, а також у суміжних західноволинських говірках утворює прислівник *набарана* (Забужжя Лбм., Рівне Лбм., Римачі Лбм., Черемошна Воля Лбм., Ружин Гр., Обенижі Гр., Туличів Гр., Нужель Квл., Старі Кошари Квл., Микуличі В-В., Суходоли В-В., Верба В-В., Петрово Ів., Павловичі Лк., Заячиці Лк., Топільно Рж., Звиняче Гр., Веселе Лц., Білосток Лц.), що реалізує значення 'на плечі (взяти дитину)', пор.: *бирé детéну набарана* (Петрово Ів.); *вз'єв дочку набарана і пон'іс* (Рівне Лбм.), рідше – 'на плечах (нести дитину)', пор.: *ту ти хлóц'а набарана нислá?* (Звиняче Гр.); *бáт'ко минé набарана нусї'єв* (Заячиці Лк.). Значення 'на плечах (нести дитину)' в цих говірках в основному передає варіант *набаранах*, пор.: *носéв малого набаранах* (Микуличі В-В.).

Поодинокими вкрапленнями лексеми *набарана*, *набаранах* фіксуються в інших говіркових групах Західного Полісся та в суміжних середньополіських говірках, часто як синоніми до інших лексем (Деревок Лбш., Черче К-К. – в обох говірках паралельно з *накос'ки*, *накос'ках*, Калинівка Мн. – паралельно з *накараба*, *накарабах*, Мала Любаша Кс., Немовичі Ср.).

Значення 'на плечі (взяти дитину)' реалізують також спорадично фіксовані морфологічні варіанти прислівника *набарана*, як-от: *набарана* (Руда Красна Рв. – паралельно з *накараба*), пор.: *вз'алá дит'а набарана*; *набарани* (Любче Рж., Поляни Бр., Вітово Д-Ц.), пор.: *посадїла малу набарани* (Поляни Бр.); *набаран* (Містковичі Пн.), пор.: *воз'мі його набаран*; а також структури з деминутивними суфіксами *набаранки* (Ставки Гр.), пор.: *вз'алá набаранки*; *набаранку* (Ситниця Мн. – паралельно з *накараба*), пор.: *с'адáй до минé набаранку*; *набаранч'іки* (Обенижі Гр. – паралельно з *набарана*), пор.: *с'ед' д'ідови' набаранч'іки*.

Ареал аналізованих утворень, за даними доступних нам лексикографічних джерел, охоплює ще й західноволинські говірки: *на барана* 'на плечі' [11, с. 70], а також

наддністрянський говір: *на барáнах* ‘на плечах’ [4, с. 348]; паралелі виявлено й у говірках східної окраїни волинсько-подільського ареалу: *на баранá* ‘на плечі’ [14, с. 37]. Ця ж лексема відома з фіксації Є. Желехівського: *на барáна взяти* [10, с. 13]. Конструкції *wziąć kogo na barana* (= *na plecę*) та *nosić kogo na barana* (= *na plecach*) добре відомі в польській мові [29, с. 96]. Поширення прислівника *набарáна* лише в західнополіських, волинських та наддністрянських говірках свідчить про те, що він зумовлений або, принаймні, підтримуваний польським впливом.

Лексему *набарáна* з огляду на наявність колишньої флексії *-а* можна кваліфікувати як застиглу прийменникову форму знахідного відмінка двоїни базового субстантива з основою *барán-* ‘плечі’, співвідносного з загальновоживаним *барán* ‘самець вівці’. У такому випадку варіант *набарáни* морфологічно оформлений за зразком іменникових з прийменником *на* форм знахідного відмінка множини, структури *набарán, набаранá* – за зразком відповідних форм знахідного однини; варіант *набарáнах* співвідносний із формами місцевого відмінка множини.

Як словотвірні варіанти аналізованих структур із коренем *-баран-* розглядаємо фіксовані у двох говірках у південній частині західнополіського говору прислівники *набарáхи* (Любче Рж. – паралельно з *набарáни*), *набарáшки* (Ружин Тр. – паралельно з *набарáна*), що реалізують значення ‘на плечі (взяти дитину)’, пор.: *посадíла менé набарáхи; вз’алá дитíньку набарáшки*, а також лексеми *набарáхах, набарáшках*, що виражають значення ‘на плечах (нести дитину)’, пор.: *так набарáхах йогó і носí* (Любче Рж.); *когó тáто набарáшках нисé?* (Ружин Тр.).

У невеликому компактному ареалі в південній частині західнополісько-середньополіського порубіжжя мікрополе прислівників зі значенням ‘на плечі (взяти дитину)’ маніфестують лексеми з коренем *-караб-*: *накара́би* (Грем’яче Квр., Ромашківка Квр., Руда Красна Рв.), *накара́би¹* (Берестяне Квр.), *накара́ба* (Ситниця Мн., Калинівка Мн., Красноволя Мн., Гораймівка Мн., Омельне Квр., Липне Квр., Домашів Квр., Журавичі Квр.), пор.: *посадí дит’á накара́би* (Руда Красна Рв.); *давíй íа йíгó з’му накара́ба* (Липне Квр.). В одній із говірок цього ж ареалу вираз *на кара́би* ‘посадити дитину на плечі і так її нести, притримуючи за ноги’ фіксує Г. Л. Аркушин [1, с. 211]. Прислівники *накара́би, накара́ба* здатні також передавати значення ‘на плечах (нести дитину)’, пор.: *носíла дит’á накара́би* (Грем’яче Квр.); *зáра пунус’у тибé накара́ба* (Липне Квр.).

Лексема *накара́би* морфологічно оформлена за зразком іменникових з прийменником *на* форм знахідного відмінка множини, у зв’язку з чим можлива реконструкція базового субстантива з основою **караб-*. Варіант *накара́ба* з огляду на колишню флексію *-а* кваліфікуємо як застиглу прийменникову форму знахідного відмінка двоїни цього ж іменника. В окресленій говірковій групі засвідчено ще й варіант, морфологічно організований за зразком іменникових форм місцевого відмінка множини: *накара́бах* ‘на плечах (нести дитину)’, пор.: *íа тибé накара́бах вже ни пуднису́* (Липне Квр.).

Відсутність у доступних нам лексикографічних джерелах відомостей про паралелі в інших українських говірках чи діалектах суміжних слов’янських мов дає підстави кваліфікувати структури *накара́би, накара́ба, накара́бах* як локалізми.

Для з’ясування етимології базового для цих дериватів субстантива з основою **караб-* важливе значення має факт фіксації в одній із говірок цієї групи (с. Липне Квр.) дієслів *кара́бкац:а, карабу́ниц:а* ‘вилазити, вибиратися кудись, підніматися нагору, лізучи, чіпляючись за що-небудь’, а також іменника *карабу́н’а* ‘той, хто вилазить, вибирається кудись, піднімається нагору, лізучи, чіпляючись за що-небудь (переважно про дитину)’, пор.: *кудá ти кара́бкайíса сам на ту стíрту; вже на п’íч ни ма́йу сíли карабу́ниц:а; кудá с’áйа малá карабу́н’а л’íзе?* Дієслово *кара́бкациса* ‘видряпуватися на щось’ у цьому ж ареалі (у говірці с. Сильне Квр.) фіксоване Г. Л. Аркушином [1, с. 211].

Дієслова з коренем *караб-*, засвідчені в українських говорах, пор.: *карабкати ся* ‘дертися, видиратися нагору’ [10, с. 335], *карабу́нитися* ‘лізти, дертися нагору’, *одкара́бковатися* ‘відкараскуватися’ [9, с. 381], гуцульське *кара́пкатися* ‘вибиратися; дертися, дряпатися’ [19, с. 76], відомі в білоруській мові, пор.: *карабка́ца* ‘падымацца, чапляючыся нагамі і руками за што-н.’ [26, с. 278], активно вживані в російській мові, пор.: діал. *кара́баться* ‘карабкаться’, *кара́бать* ‘царапать’ [21, с. 63], вважаються східнослов’янськими афективними утвореннями, паралельними до рос. *царапать* ‘дряпати’ [9, с. 381].

З урахуванням значення залучених до аналізу дієслів гіпотетичну первісну семантику базового субстантива з основою **караб-* можна визначити як ‘те, на що треба вилазити, вибиратися, чіпляючись за що-небудь’.

У невеликому ареалі підляських говірок, що є північно-західною окраїною українського західнополіського говору, зі значеннями ‘на плечі (взяти дитину)’ та рідше ‘на плечах (нести дитину)’ зафіксовано лексеми *гра* (Дубичі Церковні Д-Ц., Старий Корнин Д-Ц., Єльонка Д-Ц., Чохи Орлянські Д-Ц., Тофіловці Д-Ц., Мохнате Гн.), *гра́ма* (Грабовець Д-Ц., Чохи Орлянські Д-Ц.), *награ́ма* (Єльонка Д-Ц.), *награ́м* (Тофіловці Д-Ц.), пор.: *л’о́кше билó сїна гра нест’ї?* (Мохнате Гн.), *менé гра́ма носїла* (Грабовець Д-Ц.), *дитїй награ́м побра́л’ї* (Тофіловці Д-Ц.), *сїна награ́ма бра́ла і шла* (Єльонка Д-Ц.).

Паралелі до підляських прислівників нами засвідчені у кількох волинських говірках, де зауважено лексеми *накра́м* (Чаруків Лц.), *накра́ма* (Городниця Мл.), *накрама́да* (Бокійма Мл.), що реалізують значення ‘на плечі (взяти дитину)’, пор.: *не^u бе^uрї дит’а накра́м* (Чаруків Лц.); *с’їда́й ме^uн’ї накра́ма* (Городниця Мл.), а зрідка – також ‘на плечах (нести дитину)’, пор.: *понесла́ дит’а накра́ма* (Городниця Мл.). Варіанти *накра́мах* (Чаруків Лц., Городниця Мл.), *накрама́дах* (Бокійма Мл.), які вживані рідше, передають семантику ‘на плечах (нести дитину)’, пр.: *прин’їс ма́лòго накра́мах* (Городниця Мл.); *ї накрама́дах їа те^uбе^u нїдалéко зане^uсу́* (Бокійма Мл.).

Засвідчені в південнобесарабських говірках субстантиви *кра́ма*, *кра́ми*, *краманáда*, *краманáди* ‘плечі’, що функціонують лише у виразах типу *взяти на крами* (*на краму*), *на краманáда* і под., дослідники вважають результатом злиття прийменника *к* з іменником *ра́ма* (*ра́ми*, *раме́на*) ‘плечі’ [5, с. 128].

У такому випадку засвідчені в підляських говірках прислівники *гра́ма*, *грам*, *гра* вважаємо такими, що найточніше з-поміж інших зберігають початкову структуру як результати адвербіалізації й подальшого усічення базової сполуки прийменника *к* > *г* та якоїсь форми іменника з основою *рам-* ‘плечі’. Деетимологізація прислівників **крам* (**грам*), **кра́ма* (*гра́ма*) призвела до того, що на їх основі за аналогією до адвербіалізованих відмінкових форм іменників із прийменником *на* постали структури *накра́м*, *награ́м*, *накра́ма*, *награ́ма*, *накра́мах* та ін.

У двох невеликих компактних ареалах у північній частині волинськополіських говірок значення ‘на плечі (взяти дитину)’ виражають прислівники *нацу́ги* (Залюття Ст.), *нацу́г’ї* (Кримно Ст., Смоляри Ст., Галина Воля Ст.), *надзу́г’ї* (Кримно Ст.), *надз’у́г’ї* (Нуйно К-К., Сошичне К-К.), пор.: *вилáз’ на цу́г’ї – понесу́ надв’їрку* (Галина Воля Ст.); *берї дитї^eну нацу́ги* (Залюття Ст.). Варіанти *нацу́гах* (Залюття Ст., Кримно Ст., Смоляри Ст., Галина Воля Ст.), *надзу́гах* (Кримно Ст.), *надз’у́гах* (Нуйно К-К., Сошичне К-К.) натомість реалізують значення ‘на плечах (нести дитину)’, пор.: *понесла́ дитї^eну нацу́гах* (Залюття Ст.). В одній із говірок цього ж ареалу вираз *на цу́гах* ‘на плечах’ фіксує Г. Л. Аркушин [2, с. 243]. Паралелі в інших говірках доступні нам джерела не фіксують.

Семантично можливе зіставлення засвідчених прислівників з іменниками західнополіським *цуг* ‘тяга в плиті або грубці’ [2, с. 243], правобережнополіським *цуг* ‘спосіб запрягання і їзди в дві-три пари, що йдуть вервечкою’ [15, с. 209], західноволинськими *цуг* ‘тяга у димарі’, *цу́га* ‘пристрій у верстаті, який затримує зворотний рух навою’ [11, 253], гуцульськими *цуг* ‘протяг’, ‘візник, що возив дерево при лісорозробці взимку’ [7, 208], *цуг* ‘потяг’, ‘протяг’, *цу́га* ‘вездечка’, *цу́г’и* ‘багато візків у

колони' [19, с. 216], бойківським *цуг* 'відтулка', 'протяг' [18, с. 358], буковинськими *цуг*, *цук* 'поїзд', 'протяг', 'повітря' [24, с. 631] та ін. Українські лексеми з коренем *-цуг-* (*-цуг-*), семантика яких, як бачимо, тісно пов'язана з дією 'тягти', за польським посередництвом запозичені з німецької мови: польське *sig* 'дві або три пари коней однієї масти, що запряжені одна за одною', 'одна пара з трьох цугових', 'відстань, віддаленість', 'тривалий проміжок часу', 'протяг' та ін. вважається германізмом і пов'язується з німецьким *Zug* [29, 353]. Відому в російській мові з початку XVIII ст. лексему *цуг* 'упряжка из трех пар лошадей одинаковой масти' М. Фасмер також кваліфікує як запозичення з німецької мови за польським посередництвом [27, с. 304].

Проаналізований матеріал дає можливість зробити узагальнення: західнополіські прислівники *нацуги*, *нацуг'і* та *нацугах* – адвербіалізовані форми відповідно знахідного та місцевого відмінків множини базового субстантива з іншомовним коренем *цуг-*, значення якого можна відновити як 'те, що тягне за собою кого-, що-небудь'. Кореневі морфеми варіантів *надзуг'і*, *надз'уг'і* та *надзугах*, *надз'угах* відбивають одзвінчення [ц] > [дз], очевидно, внаслідок регресивної дистантної асиміляції, а також гіперичне м'якшення африкати.

Невеличкий ареал, що охоплює дві суміжні говірки на сході Камінь-Каширського району Волинської області, формують прислівники *набабуши* 'на плечі (взяти дитину)' та *набабушах* 'на плечах (нести дитину)' (Гута Боровенська К-К. – паралельно з *накос'ки*, *накос'ках*, Оленине К-К.), пор.: пор.: *дай мн'і малу набабуши* (Гута Боровенська К-К.); *понос'іте його набабушах* (Оленине К-К.). Можливо, аналізовані лексеми пов'язані з виявленою у наддністрянських говірках лексемою *на бабó* '(нести дитину) на спині з ногами під пахвами' [4, с. 117].

Прислівники *набабуши*, *набабушах* – застигли прийменникові форми відповідно знахідного та місцевого відмінків множини базового субстантива з основою **бабуш-* 'плечі', пор. засвідчені у суміжних говірках лексеми *бабуша*, *бабуші* 'піжмурки' [1, с. 6]). Реконструйоване **бабуш-* 'плечі' – результат поширення суфіксом *-уш-* основи *баб-*, яку можна зіставляти з *баба* 'стара жінка' або з праслов'янським **bab-* 'надуватися, розбухати, бути кулястим' [8, с. 103].

У двох говірках на південний схід від ареалу *набабуши* значення 'на плечі (взяти дитину)' маніфестують прислівники *набаши* (Лишнівка Мн.), *набас'і* (Череваха Мн.), пор.: *посади^е хлопца набаши*; *давай тебе набас'і воз'му*. Можливо, ці структури відбивають характерні для дитячого мовлення модифікації первісного варіанта *набабуши*, збереженого в суміжних говірках.

У двох середньополіських говірках засвідчено прислівник *накопки* 'на плечі (взяти дитину)' та його варіант *накопках* 'на плечах (нести дитину)' (Жидче Пн., Велике Вербче Ср.), пор.: *возм'і дет'а накопки* (Велике Вербче Ср.). Наведені структури можуть зіставлятися з фіксованими у частині говірок Правобережного Полісся прислівниками *копки*, *кобки* 'верхи на коні (їхати підстрибуючи)' [15, с. 207], дієсловами *копкат'*, *кобкат'*, *копкатис'а*, *копкац'ц'а* та под. 'підстрибувати верхи на коні' [15, с. 207], *копкайе*, *кобкайе* 'біжить підтюпцем (про коня)' [15, с. 205], *копкат'* 'підкидувати дитину на коліні дорослого' [16, с. 85] та ін. Відома з фіксації Б. Грінченка лексема *копки* 'верхи (про їзду на коні)' [22, с. 282] визнана етимологічно неясною [9, с. 569], однак той факт, що у правобережнополіських говірках поруч із прислівниками *копки*, *кобки* у тому ж значенні фіксується структура *гопки* [15, с. 208], паралельно з дієсловами *копкат'*, *копкатис'а* і под. – їх варіанти *гопати*, *гопкатис'а*, *гопкац'ц'а* [15, с. 208] та ін., дає підстави припускати, що поліські деривати з основами *-коп-*, *-коб-*, *-гоп-* – паралельні відвигукові (звуконаслідувальні) утворення.

Лише однією західнополіською говіркою (Забужжя Лбм.) обмежено ареал лексеми *нацуга* 'на плечі (взяти дитину)', 'на плечах (носити дитину)', пор.: *посадела нацуга*. З огляду на велику продуктивність у західнополіських говірках словотвірної моделі «прислівник зі значенням 'на плечі' < дитяча назва тварини» (пор.: *накос'ки*, *накос'і* <

к'ос'ка, кос'а 'кінь'; набарáшки < барáшка 'баран' і под.) дериват *нацуца* можна зіставляти з дитячими назвами собаки на зразок *цуц* [23, с. 438], *цуця* [23, с. 439], що вважаються відвигуковими утвореннями [27, с. 304]. Можливо, прислівник *нацуца* безпосередньо пов'язаний із якимось вигуком, що ним могли забавляти дитину, носячи її на плечах і при цьому підкидаючи; пор. фіксований у закарпатській говірці вигук *цу-цу*, яким супроводжують підкидування дитини на коліні дорослого [20, с. 410]. На підтвердження гіпотези може свідчити середньополіська паралель: прислівник *нако́пки* 'на плечі' та дієслово *ко́пкат* 'підкидувати дитину на коліні дорослого' пов'язані з вигуком *коп*, паралельним до *гон*.

Прислівник *нака́рк* 'на плечі (взяти дитину)', засвідчений лише в одній волинській говірці (Білосток Лц.), пор.: *вза́в дит'а́ нака́рк і п'ішо́в*, постав шляхом адвербіалізації прийменникової форми знахідного відмінка однини іменника *карк*, що широко відомий в українській народній мові зі значенням 'шия', 'потилиця' [22, с. 222] і є запозиченням із польської мови, пор. польське *kark* 'потилиця' [29, с. 268].

Прислівники *напал'на́ни* 'на плечі (взяти дитину)', *напал'на́нах* 'на плечах (нести дитину)', виявлені лише в одній говірці на півночі волинськополіського ареалу (Щитинь Лбш.), пор.: *ходé до минé напал'на́ни*, кваліфікуємо як вузьколокальні утворення з затемненою мотивацією.

Компактний ареал, обмежений середньополіськими говірками Костопільського району Рівненської області (Комарівка Кс., Великий Мідськ Кс., Малий Стидинь Кс., Гута Кс., Печалівка Кс.), утворюють структури, що постали шляхом адвербіалізації прийменникових форм знахідного та місцевого відмінків загальноновживаного іменника *плечі*: *наплéчи* та *наплéчах*, пор.: *тійе бйéженци несл'і детéй наплéчах* (Комарівка Кс.). Засвідчені в одній говірці на межі з цим ареалом (Суськ Кс.) лексеми *наклéк'і* та *наклéках* (пор.: *ході́ до ба́би наклéк'і*), можливо, засвідчують видозміну в дитячому мовленні прислівників *наплéч'і* та *наплéчах*.

Зауважимо, що похідні від загальноновживаного *плечі* прислівники спорадично фіксовані і в деяких західнополіських говірках, щоправда, переважно як синоніми до інших лексем. Так, зі значенням 'на плечах (нести дитину)' зафіксовано застигли форми місцевого множини на зразок *наплéчох* (Мокрани Мл., Світязь Шц., Вілиця Шц., Здомишель Рт., Видраниця Рт., Седлище Лбш., Грудки К-К., Старі Кошари Квл., Поворськ Квл., Карасин Мн.), *наплéчух* (Залухів Рт., Стеблі Квл.), пор.: *наплéчох мн'і тебé ва́жно носі́ти* (Видраниця Рт.). Сегмент *-ох (-ух)* – застигла флексія місцевого множини, перенесена з відповідних форм давніх *-*й-основ*. У двох говірках (Невір Лбш., Ставки Тр.) простежено похідні з демінутивним суфіксом *-к-* у структурі: *напл'ічка* 'на плечі (взяти дитину)', *напл'ічках* 'на плечах (нести дитину)', пор.: *поносе́ йо́го напл'ічках* (Невір Лбш.).

Принагідно зазначимо, що в західнополіських говірках активно фіксовані й формальні паралелі до прислівника *на корко́ш'і* (*на торго́ш'і*) 'на плечі', вживаного, зокрема, у буковинському [24, с. 224], бойківському [17, с. 378], наддністрянському [28, с. 101] говорах, одначе західнополіські деривати від праслов'янського субстантива **kьrkošь* 'щось криве, зігнуте' типу *нако́ркоши* (Невель Пн.), *нако́ркошки* (Залісся Рт., Жиричі Рт.), *нако́ркушки* (Тур Рт., Кортеліси Рт., Самари Рт., Залухів Рт., Щедрогір Рт., Річиця Рт., Якуші Рт.; Дивин Кб.; Мокрани Мл.; Щитинь Лбш., Ветли Лбш.; Лишнівка Мн.; Залюття Ст., Смоляри Ст., Кримно Ст., Дубечно Ст. та ін.) тощо маніфестують відмінне значення – 'навпочіпки', пор.: *ни с'ада́йі нако́ркоши* (Невель Пн.); *прис'ед'áво нако́ркушки* (Тур Рт.).

Висновок. Як бачимо, у межах лексико-семантичної групи 'на плечі (взяти дитину)', 'на плечах (нести дитину)' в західнополіських та суміжних говірках простежено велику варіативність діалектних форм, неоднорідних за морфологічним складом, походженням, ареалом.

Більшість зафіксованих дериватів – застигли прийменникові форми знахідного відмінка множини або двоїни та місцевого множини субстантивів із коренями *-кос'* та -

барáн- 'плечі', співвідносних із фаунономенами *кóс'ка*, *кóс'а* 'кінь (у дитячому мовленні)' та *барáн*. Просторова поведінка цих лексем засвідчує виразне протиставлення говірок, з одного боку, північної, північно-східної, а великою мірою і центральної частин західнополіського говору, де фіксовано прислівники з коренем *-кoc'*-, та, з іншого боку, південно-західної частини західнополіського ареалу і суміжних західноволинських говірок, де засвідчено структури з коренем *-барáн-*.

Невеликі компактні ареали утворюють відповідні адвербіалізовані форми іменників із коренями *-кара́б-*, *-цуг-*, *-рам-* 'плечі'. Прислівники, що постали на базі відмінкових форм іменника *плече*, спорадично фіксовані в різних говіркових групах західнополіського ареалу як синоніми до інших дериватів, але в невеликому масиві середньополіських говірок вони є єдиним засобом реалізації окресленої семантики. Решта лексем представлені одиничними фіксаціями.

Чимало проаналізованих прислівників за межами досліджуваного ареалу не фіксуються. Лексеми *набарáна*, *нацуги*, *нака́рк*, окрім іншого, свідчать про вплив польської мови на формування адвербіальної лексики західнополіських та західноволинських говірок.

Умовні скорочення назв районів та гмін:

Волинська область: В-В. – Володимир-Волинський, Гр. – Горохівський, Ів. – Іваничівський, Квл. – Ковельський, Квр. – Ківерцівський, К-К. – Камінь-Каширський, Лбм. – Любомльський, Лбш. – Любешівський, Лк. – Локачинський, Лц. – Луцький, Мн. – Маневийський, Рж. – Рожищенський, Рт. – Ратнівський, Ст. – Старовижівський, Тр. – Турійський, Шц. – Шацький;

Рівненська область: Бр. – Березнівський, Вл. – Володимирецький, Дб. – Дубровицький, Зр. – Зарічненський, Кс. – Костопільський, Мл. – Млинівський, Рв. – Рівненський, Ср. – Сарненський.

Брестська область (Білорусь): Кб. – Кобринський, Мл. – Малоритський, Пн. – Пінський;

Підляське воєводство, повіт Гайнівка (Польща): Д-Ц. – гміна Дубичі Церковні, Гн. – гміна Гайнівка.

Література

1. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у двох томах / Г. Л. Аркушин. – Т. 1. – Луцьк : Вежа, 2000. – XXIV + 354 с.
2. Аркушин Г. Л. Словник західнополіських говірок : у двох томах / Г. Л. Аркушин. – Т. 2. – Луцьк : Вежа, 2000. – 458 с.
3. Брошняк (Пискач) О. Д. Прислівники в українських говорах Закарпаття : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / О. Д. Пискач / Ужгородський національний університет. – Ужгород, 1996. – 23 с.
4. Горбач О. Зібрані статті / О. Горбач. – Т. V. Діалектологія. – Мюнхен : Український вільний університет, 1993. – 660 с.
5. Гриценко П. Ю. Моделювання системи діалектної лексики / П. Ю. Гриценко. – К. : Наукова думка, 1984. – 226 с.
6. Громик Ю. В. Прислівники відзайменникового походження у західнополіських говірках української мови : автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 / Ю. В. Громик / Інститут мовознавства ім. О. Потебні НАН України. – Київ, 1999. – 21 с.
7. Гуцульські говірки : короткий словник / Відп. ред. Я. В. Закревська. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 232 с.
8. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 1982. – 631 с.
9. Етимологічний словник української мови : у семи томах / За ред. О. С. Мельничука. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1985. – 570 с.
10. Желеховский С. Малорусско-німецкий словарь / С. Желеховский. – Т. 1. – Львів, 1886. – 608 с.
11. Корзонюк М. М. Матеріали до словника західноволинських говірок / М. М. Корзонюк // Українська діалектна лексика : збірник наукових праць. – К. : Наукова думка, 1987. – С. 62-267.
12. Куриленко В. М. Атлас лексики тваринництва у поліських діалектах / В. М. Куриленко. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2004. – 260 с.
13. Лисенко П. С. Словник поліських говорів / П. С. Лисенко. – К. : Наукова думка, 1974. – 259 с.
14. Лисенко П. С. Важливі особливості морфологічної системи говірок Ставищанського району на Київщині / П. С. Лисенко // Діалектологічний бюлетень / За ред. В. С. Ільїна. – Вип. 6. – К. : Вид-во АН УРСР, 1956. – С. 30-45.
15. Никончук М. В. Транспортна лексика Правобережного Полісся в системі східнослов'янських мов / М. В. Никончук, О. М. Никончук. – К. : Наукова думка, 1990. – 290 с.

16. Никончук Н. В. Из лексики полесского села Листвин / Н. В. Никончук // Лексика Полесья : материалы для полесского диалектного словаря. – М. : Наука, 1968. – С. 79-92.
17. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – Ч. 1. – К.: Наукова думка, 1984. – 497 с.
18. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок / М. Й. Онишкевич. – Ч. 2. – К.: Наукова думка, 1984. – 516 с.
19. Піпаш Ю. О. Матеріали до словника гуцульських говірок : Косівська Поляна і Росішка Рахівського району Закарпатської області / Ю. О. Піпаш, Б. К. Галас. – Ужгород : Ужгородський національний університет, 2005. – 266 с.
20. Сабадош І. В. Словник закарпатської говірки села Сокирниця Хустського району / І. В. Сабадош. – Ужгород : Ліра, 2008. – 478 с.
21. Словарь русских народных говоров / Гл. ред. Ф. П. Филин. – Вып. 13. – Л. : Наука, 1977. – 358 с.
22. Словарь української мови : в чотирьох томах / Упор. Б. Грінченко. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1996. – 588 с.
23. Словарь української мови : в чотирьох томах / Упор. Б. Грінченко. – Т. 4. – К. : Наукова думка, 1997. – 616 с.
24. Словник буковинських говірок / За заг. ред. Н. В. Гуйванюк. – Чернівці : Рута, 2005. – 688 с.
25. Словник української мови / За заг. ред. І. К. Білодіда. – Т. IV / Ред. А. А. Бурячок, П. П. Доценко. – К. : Наукова думка, 1973. – 839 с.
26. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / Пад рэд. М. Р. Судніка, М. Н. Крыўко. – Мн. : БелЭн, 1999. – 784 с.
27. Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в четырех томах / М. Фасмер. – Т. 4. – М. : Прогресс, 1987. – 864 с.
28. Шило Г. Наддністрянський регіональний словник / Г. Шило. – Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича Нан України, 2008. – 288 с.
29. Słownik języka polskiego / Pod red. J. Karłowicza, A. Kryńskiego i W. Niedźwiedzkiego. – Zesz. 1. – Warszawa, 1898. – 968 s.